GARZÓ IMRE

Tíz hónap a haza szolgálatában

EGY 48-AS HONVÉDTISZT KIADATLAN EMLÉKIRATÁBÓL

Megsárgult iratköteget őriz a vásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtára. A borítón: Életem 1827—1914. A több száz oldalas visszaemlékezés szerzője *Garzó Imre*, az intézet egykori tanára és igazgatója.

Garzó Imre 1827. október 22-én Kecskeméten született. Líceumi, majd mérnöki tanulmányai a reformkor idejére estek, s ez meghatározta életének, törekvéseinek közvetlen célját is. Maga Garzó így ír erről: „A föllendülés leggyorsabban a főiskolák ifjúságait hatotta át, s ragadta magával olyképpen, hogy azok egyszerre egy eljövendő eszményi világ, haza megvalósítására érezték magukat hivatottaknak." A mérnöki tanfolyam elvégzése után Somogy megyébe került gyakorlatra (1845). Napi teendői mellett sok szépirodalmi és történelmi művet olvashatott (Shakespeare, Rousseau, Szalay László), tanulmányai és foglalkozása mégis a természettudományok felé fordították érdeklődését.

1848. szeptember 12-én — Jellasics betörésének hírére — felhagyott munkájával, s jelentkezett a honvédseregbe. Az alább olvasható szemelvények éppen ott szerzett élményeiről szólnak, így erre most nem kívánunk részletesebben kitérni. Világos után őt is eléri annyi tiszttársa sorsa: besorozták a császári hadseregbe, s Firenzébe vezényelték, ahonnan 1851-ben megváltás útján szabadult.

A következő évben letette ugyan utolsó mérnöki vizsgáját, de már megérlelődött benne a döntés: más pályát választ. „Választásom a tanárságra esett, nevezetesen... a bölcseleti tanfolyamban a mennyiségtani és természettani oktatásra." Kisebb-nagyobb kitérők után, 1862. október 3-án érkezett Hódmezővásárhelyre, s foglalta el katedráját.

Garzó Imre az értelmiségtől elválaszthatatlannak tartotta a közéleti szereplést. Jó példával maga járt elöl. 1870-ben „Hód-mező-vásárhelyi Szemle" címen folyóiratot szerkesztett; több éven át elnökösködött a vásárhelyi Vöröskereszt Egyletnél; szervezett népbankot; patronált műkedvelő társaságokat. Mint a Körös—Tisza—Maros Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat alelnöke fő szervezője és mozgatója volt a belvizek szabályozásának, a várost védő körtöltés építésének.

Nyugdíjas éveiben könyvekbe, cikkekbe foglalta gondolatait, gazdag élettapasztalatait. Csupán a legjelentősebbeket tudjuk megemlíteni: a Kanttal vitatkozó „Vázlatok a lélek természetrajzához" (1897); a kora nevelési rendszerét szellemesen és találóan bíráló, gyökeresen más oktatási rendszert felvázoló könyvét: „A közoktatás kérdéséhez" (1880); vagy saját és rétege — az eötvösi centralisták elvein nevelkedő, s a kiegyezéssel feltétel nélkül kibékülő — értelmiség nézeteit összefoglaló és tükröző művét: „A magyar hazafiság ellentétei" (1895).

Öregségének napjait visszaemlékezéseinek írásával töltötte Szaniszlón. Itt hunyt el 1914. szeptember 8-án. Garzó Imre életével, tetteivel példázta azt, amit így foglalt szavakba: „Minden foglalkozás, minden mesterség, minden munka művészetté minősülve tökéletesedik a tudásnál fogva, mellyel az végrehajtatik, s a cél és feladatnál fogva, melyet az szolgál."

*

1848 szeptemberében Garzó Imre őszinte lelkesedéssel és meggyőződéssel lépett a honvédsereg kötelékébe. Azt is tudnunk kell azonban, hogy nem tartozott a forradalom, szabadságharc legradikálisabb szárnyához. Az ő eszményképe nem Kossuth

Lajos, Perczel Mór (akinek parancsnoksága alatt is katonáskodott), hanem Görgey Artúr.

1895-ben *A magyar hazafiság ellentétei* című művében próbálta meg Garzó értékelni a szabadságharcot. Alapállása: „... nagy ideje, hogy erre a szabadságharcra is a keserűség és bosszú érzetétől megtisztult lélekkel tekintsünk vissza." Így meg kell válnunk néhány illúziótól, de ezen az áron olyan tanulságokat nyerhetünk, amelyek méltók lesznek 1848—49 nemzeti és egyetemes történelmi jelentőségéhez.

E kiindulás ellenére sem mondhatjuk el Garzóról, hogy elfogulatlan. Garzó helyeselte az 1867-es kiegyezést, ezért visszaemlékezésében azok dicsőségét nagyítja fel, akik nem engedték meg a magyar nemzet és az udvar közötti jóvátehetetlen kenyértörést. Ilyen egyéniségnek látta Görgey Artúrt is. Garzó szerint a szabadságharcban az „öntudatos erő nyomatékát" Görgey diadalai és hadműveletei adták, „... nem hagyva ki ez utóbbiak közül a fegyverletétel sem."

A szabadságharcról szóló visszaemlékezéseit Garzó 1896-ban vetette papírra. Bár leírásában még egy fél évszázad múltán is fel-felizzik a lelkesedés, tollát mégis a fent vázolt politikai meggyőződés vezette. A szabadságharc neves tábornokai villannak fel e sorokban (Aulich, Kazinczy, Pöltenberg, Perczel), a központi egyéniség egyértelműen a fővezér, Görgey lesz; tán épp a szerencsésebb arcát fordítva felénk (vö. a kivégzési jelenet, vagy az ácsi csata).

Garzó Imre rokonszenvvel közeledett a két dolgozó osztályhoz, különösen a parasztsághoz. A földművesnek, a „természet tanítványának" — ahogy Garzó írta — tudása szűk körű ugyan, de tárgyias és pozitív, józan, biztos és határozott, amiért is: „Valami megbecsülhetetlen kincs fekszik a földmíves osztálynak ... természetében: a nemzet anyagi és erkölcsi erejének s fennmaradásának alapja." E felfogásának tulajdoníthatók azok a meleg szavak, amelyekkel a vele harcoló paraszthonvédekről emlékezik meg.

*

A szöveget mai helyesírással közöljük, a személy- és helyneveknél azonban megtartottuk az eredeti írásmódot.

VARSÁNYI PÉTER

[AZ ELSŐ KATONAÉLMÉNYEK. SCHWECHAT]

Október 16-ikán az önként vállalkozókból rögtönözve alakított II.-ik 12 fontos gyalogüteggel, mint irányzó, útban voltam Parendorf felé.

Ez a 12 fontos üteg nyolc lövegből állott, melyek közül hat sugárágyú volt hatos fogatokkal, kettő pedig rövid vetágyú (Haubitz) négyes fogatokkal... A személyzet létszáma 160 körül volt, s ennek kétharmada tüzér, egyharmada szekerész. Az üteg parancsnoka egy főhadnagy volt, régi tüzér, e mellett volt még egy hadnagy, szintén régi tüzér. Ezeken kívül nem volt az ütegnél több régi tüzér háromnál, kikre leginkább a lőszerek kezelése és fölügyelete bízatott; de volt három mérnök, négy theológus, négy jogot s néhány gimnáziumot végzett egyén, továbbá több iparos és kereskedő ifjú; a nagyobb rész pedig értelmes, írni-olvasni tudó gazdalegényekből került...

A parndorfi táborban töltött pihenőnapokat gyakorlatokra fordítottuk, leginkább a szekerészek miatt, kik a nehezen mozgó hatos fogatokkal nagy zavaroknak lehettek okozói a lövegeknek mozdonyról le- és mozdonyra fölakasztásánál.

Táborozásunknak az a hadiparancs vetett véget, amelynek következtében az egész parndorfi sereg fölkerekedvén, kiszabott rendben időközönkint és csapatonkint útnak indult Bruck felé, hol a határon átkelve hármas csatarendbe

állíttatott föl, s úgy haladt előre nagy óvatossággal az ellenséges földön, és gyakori megállapodással, de készen, hogy találkozzék az ellenséggel, mert ez már nem gyakorlat, hanem igazi ütközetre menetel volt. Mégis reánk nézve csak gyakorlat, de jótékony gyakorlat lett belőle. Másodnap délután, amint ismét megállapodás vezényeltetik, egyszersmind az a parancs érkezik hozzánk, hogy lemozdonyozzunk, és lövésre készen álljunk. Nem láttunk magunk előtt semmi új, semmi félelmetes jelenséget, de engem abban a pillanatban megdöbbenés, ösztönszerű félelem fogott el, mialatt ágyúim lemozdonyozását gépiesen intéztem, s ha hirtelen ekkor rohan meg bennünket valamely ellenség, nem tudom mi történik velem. Így már a másik pillanatban magamhoz tértem, s mintha újjászülettem volna, hevület és erély emelte föl lelkemet, és bátor nyugodtsággal, bármi következik. Nem következett semmi, néhány negyedóra múlva folytattuk előnyomulásunkat, és sem én, sem körülöttem senki nem is kérdezte, meg sem tudtuk, hogy mi volt az, hanem én átestem a félelem próbáján, és mindenkorra edzve voltam ellene.

Október 30-ikára virradtunk, s folytatott előrehaladásunkban már ágyúzást hallottunk, mely mintha hívott volna bennünket, s amelynek tulajdonítottuk, hogy vezetésünk valóban gyorsabbodott is. Dél már elmúlt, mikor a csata színhelyén állást foglaltattak velünk: a tartalék dandárnak képeztük részét, s közvetlen fedezetünk huszárokból és gránátosokból állott. Emelkedett sík földön helyezkedtünk el, s ott kellett bevárnunk az események fejlődését, és a további parancsot. Előttünk több ezer lépésnyi távolban egy falu égett — később tudtuk meg, hogy Schwechat volt, melytől nyerte a csata is nevét —, irányában és körülötte füstfellegek között ágyúdörgésnél és puskaropogásnál ide-oda mozgó tömegek; ezen iránytól jobbra kisebb, balra még nagyobb távolságra hasonló jelenségek közt dulakodó tömegek; közben eme pontok irányában előrenyomuló kisebb-nagyobb csapatok és minden irányban száguldó egyes lovasok. Hát ez a csata. — Mindezen távolságok mögött messzire a késő őszi lég homályában szokatlanul magasra nyúló sötét vonalat láttam, melyben a bécsi Szent-István-tornyot véltem szemlélni. — Elmém üres volt minden gondolattól, de éreztem, miként halmozódnak érzékeimre és lelkemben a benyomások, amelyek soha addig nem is sejtett irányzatú hangulatot keltenek, amelyek nehány perc alatt egész korszakkal teszik érettebbé az ember eszmélkedését, s amelyeknek foglalatja egész életre szolgáltat az elmének anyagot legemelkedettebb eszmetársítási munkájához.

Azonban még alkonyodás előtt a jobb szárnyon hátrálni és bomladozni látszottak a tömegek, s nem is telt bele félóra, mikor előttünk volt, zavart futással, egy sereg részint kaszával, részint már semmivel se fegyverzett nemzetőr, s rajtunk is keresztül sietett biztosabb helyre, aminthogy néhány, a futók után bocsátott ellenséges ágyúgolyó mihozzánk is eljutott, de fáradtan és semmit sem találva. Később vonultak el mellettünk rendben visszatérő csapatok, mely visszavonulás az egész csatavonalon szemlélhető volt. Mi kiszögezett ágyúkkal és égő kanócokkal vártuk, hogy mi következik, de ellenségnek színét se láttuk, s mire sötétedni kezdett, mi is parancsot kaptunk helyünk elhagyására.

Késő este volt, mikor egy faluban szállásra jutottunk. November 1-sőjén virradatra megeredt az eső, mely csak délig tartott ugyan, de másnap délután ismét megeredt, amikor a köpcsényi határban emelt sáncok egyikébe kellett ütegünkkel beköltöznünk, hova késő estve, szakadó esőben érkeztünk meg, s hol, miután se fát, se szalmát nem fedeztünk föl, legkényelmesebbnek találtuk, hogy talpon állva csurogjon végig testünkön az esővíz; ebben az állapotban virradtunk is meg anélkül, hogy bárki is árult volna el zúgolódást vagy türelmetlenkedést, ellenben nem hiányoztak a humoros észrevételek és megjegyzések. Másnap pedig már kiderült, s mihelyt fát és szalmát, húst és italt bőven kaptunk, s lobogó tűznél szárítkozhattunk és étkezhettünk: azonnal ki-

tört a jókedv, felhangzott a dal, mintha a kiállott viszontagságok csak az elnémult jókedv sűrítésére szolgáltak volna...

[A NAGY TÉLI VISSZAVONULÁS]

Pozsonyból Győrbe vonult az üteg egyéb csapatok kíséretében, ott is beszállásoltatott, s a nagy vásártéren folytatta gyakorlatait, mely gyakorlatok vezetésében már mint tűzmester lóháton vettem részt, ki azelőtt lovon sohasem ültem.

December második felében ütegünk a pinnyédi sáncokba vezényeltetett, s másnap, több más csapattal egyesítve, útnak indítottak bennünket déli irányban, mely utazásunk második napján a déli pihenést Bábolnán tartottuk. A mi ütegünknek éppen a vendégfogadó előtt esett megállási helye az országút hosszában, s én a vendéglőbe mentem be falatozni, lovamat az udvaron egy ágashoz akasztván; de csakhamar nagy robaj hallatszik az útról és riadó kiáltá, hogy „itt az ellenség". Lóra kapva nehéz ágyúinkat és lőszerkocsijainkat már futásban értem, a két árok és a fasor közé foglalt úton, majd visszafelé tekintve, jókora távolságon fehérlő tömegben osztrák lovasságot láttam felénk nyomulni; engem pedig, vagy inkább lovamat körültem rohanó huszárok ragadták magukkal, s ekképpen szintén vágtató ütegünktől el sem maradhattam. Mintegy negyedórai ilyen futással végét értük az utat közrefogó két ároknak és fasornak, s az ekként kitágult térségen az összekeveredve futó tömegből az ugyanazon csapatokhoz tartozó egyesek haladtukban is csoportosultak, s nyugodtabb sietéssel tartottak a kiemelkedő gerincnek, mely előttünk már elég közel, az útra keresztirányban nyúlva vonta meg látásunk határát, s melyen a legelöl futott csapatok megállapodva és arcot fordítva már rendezkedtek. Amint mi is erre a gerincre fölhajtattunk, hogy szintén megállapodva arcot fordítsunk és bevárjuk az általános rendezkedést; — ott láttuk az úttól nem messze állani Görgeit, a fővezért, csekély számú kísérettel, merev nyugodtsággal nézett el a mögöttünk maradt térségen, ahol még tünedeztek elő hozzánk siető kisebb tömegek, amelyek mögött még távolabb látható volt a szintén nekiterült csatarendben előretörő osztrák lovasság. Ekkor láttam először Görgeit, és így látva őtet az a szorongástól sem ment izgatottság, mely az egészen váratlanul beállott helyzetnek válsággal fenyegető volta miatt elfogott, egyszerre eltűnt, s azt a bizalom váltotta föl.

Azonnal lemozdonyoztunk, s néhány lövéssel tüzeltük meg az osztrákok merész lovasságát, mely azután szintén megfordult, és eltűnt szemeink elől.

Ez a futás szolgált nekem lovaglási tanfolyamul. És Görgeinek amaz itt látott alakja vésődött az én emlékezetembe kitörölhetetlenül...

A mi világtól elszigetelt állapotunkban is, tisztán abból következtetve és ítélve, amit szemünkkel láttunk, és amiben tényleg részt vettünk, tudtuk azt, hogy Pesten ez alkalommal a nemzet ügyeit és a hadviselést intéző férfiak között nagy elhatározásoknak kell eldöntetniök; de naiv kiskorúsággal nem is gondolva arra, hogy mi még bírálói is lehetnénk nagyjaink döntéseinek, s nyugodt önfeledtségben amiatt, mert akármire vált volna ama döntő elhatározás, *mi az által teszünk legjobb szolgálatot, s az által töltjük be igazán hivatásunkat, ha amaz elhatározás végrehajtásában mindazt, ami reánk tartozik, legjobb tehetségünk szerint, hű odaadással a végsőkig teljesítjük:* nekünk Pesten sem volt gondunk egyébre, s nem is foglalkoztunk egyébbel, mint saját dolgainkkal, amelyek az üteg szükségleteinek pótlásából állottak és sürgősek voltak, miután minden órában készen kellett lennünk a továbbindulásra.

Hadjáratunknak ezek a válságos órái; — mert már nem is a napok számittattak —, a hadtesteknek is új alakítását, csapatoknak új szervezését és elosztását hozták magukkal, s ebben részesült a mi ütegünk is... Az első

félüteggel az eddigi parancsnok maradt, a másik egy újabban hozzánk osztott régi tüzér hadnagy parancsnoksága alatt mindjárt el is indíttatott a közép Tiszai hadsereghez, neve lett: „a II.-ik 12 fontos üteg második fele", s ehhez osztattam én is. Szolnoknál a Tiszán átkelve, Karczagon túl Nagy-Iván nevű faluban állapodtunk meg, honnan azután kevés napok múlva visszafordultunk, s Tisza-Beö-nél a Tiszán visszakerülve, majd a Zagyván is átkelve Szolnokhoz már ágyúzásra érkeztünk, mellyel az ezen városban állomásozott Ottinger dandárt verték föl a mieink a másik oldalról. Mi is (Kazinczy dandár) csakhamar utolértük a kivonuló osztrák csapatokat, s egy dombról, melyen kápolna állott, gátoltuk meg őket lövegeinkkel abban, hogy megállapodván visszafordulhassanak. Sőt elkövettük azt a fölösleges vitézséget, hogy nehéz lövegeinkkel is nyargalva hozzáláttunk a futó ellenségnek sötét estig való kergetéséhez. Mindazonáltal ez a buzgóság a közelebbi napiparancsban dicséretre érdemesíttetett. A vezér Perczel Mór tábornok volt.*

[KÁPOLNA]

Dél elmúlt, mikor mi e síkságra érkeztünk, s az úttól balra harci rendbe sorakozva lassú léptetéssel haladtunk az út irányával párhuzamosan előre. Ekkor láttuk, hogy előttünk több ezer lépésnyire már egy dandár csatarendben áll, s egyszerre távoli ágyúdörgés hangzott föl Debrő felől, mit csakhamar hasonló ágyúzás követett az előttünk állott dandárnál. Mi semmi utasítással sem bírván, megállottunk, amikor elragadtatással szemléltük azt az előttünk kifejlődött jelenetet, amint egy csapat a magyar gyalogságból négyszöggé alakul egy reárohanó ellenséges lovas csapat előtt, és sortüzével ezt kétszer is visszaveri, s eltávolítja magától, majd magyar lovasság is közbecsap, sőt a velünk együtt tartalékban levő lovasságtól is fölkerekedik egy csapat huszár, s vágtatva elegyedik a tusába, melyet porfelleg vesz körül, kevés percek múltával azután láttuk, hogy a gyalogcsapat szilárdul áll helyén, lovasaink pedig helyeikre szállingóznak vissza.

Ezalatt tőlünk balra is, az erdőn túl, megszólaltak az ágyúk. Parancsnokunk habozni látszott, hogy mitévő legyen; végre jobbnak találta balra az erdő felé húzódni, hol azonban magas partú száraz árokhoz jutottunk, melyen túl egyáltalán nem volt mit keresnünk, különösen az erdő táján. Egy kanyarodással vissza is fordultunk; de már ekkor az első sorbeli dandár csapatai vonultak vissza rendes menettel és rendes tömegekben, de út nélkül és nem rendes hadsorokban, s az ellenség ágyúgolyói fejünk fölött is süvöltöztek — s ezen ide-oda mozgás közben a mi lőszerkocsijaink a lövegektől messze elszakadtak, tőlünk a mi mozgási irányunkat keresztező csapatszakaszok által is elválasztva. Ezt észrevéve siettem értük, hogy helyrevezessem őket, ami időbe került, és már bealkonyodott. Mikor azután a lejtőhöz értem, mely a hídhoz ereszkedik, meglepetve láttam, hogy a mi ütegparancsnokunk a híd előtt egy főtiszttel felesel, akit több tiszt és huszár vesz körül, s aki haraggal parancsolni látszik. Egyszerre két huszár csak kardot ránt, és fejbe vagdalja a mi parancsnokunkat, aki le is bukik a lováról. Ekkorra már én is odaérkeztem, a főtiszt Máriássy alezredes dandárparancsnok volt: azt rendelte, hogy a félüteg fedezze a visszatérő csapatoknak a hídon való átvonulását, mely rendeletnek a mi parancsnokunk ellene szegült, mondván, hogy a nehéz lövegeket nem lehet leghátul hagyva kockára tenni. Néhány perc múlva a mi négy lövegünk a parton kiszögezve állott az út mellett ennek irányában, a lőszerkocsik pedig megfelelően a lejtő alján. Itt vártuk be, míg a csapatok mind elvonultak, amikor mi is parancsot kaptunk, hogy vonuljunk vissza. Éjszakára pedig a falu mögött ugyancsak az országút és azon magas domb

között szállottunk meg, amely dombon a vendégfogadó volt. Út és domb között ezen a helyen van ma a kápolnai csaták emlékoszlopa... [Másnap] az út mellett dél felől állítottuk föl a mi félütegünket arccal a debrői dombok felé, mely irányban tehát a mocsár és a meredek lejtő igen jó védelmünkre szolgált, aminthogy az ezen oldalról nekünk szánt ellenséges golyók nagyobb része itt akadt és feneklett meg; — s ámbár előttünk, távol észak felé a mi seregünk jobb szárnyán (Verpelétnél) reggel mindjárt megkezdődött az ágyúzás, mégis, talán amannak eredményét várva, középen a mi megtámadtatásunk késett, s ennek megfelelően a mi tüzelésünk később következett be, mely azután annál hevesebb lett. Közben annak a szép jelenetnek voltunk tanúi, amint előttünk az úton elöl egy pap, abban a díszben, amellyel gyónni óhajtó betegekhez szoktak menni, kezében az ezüstfeszülettel, mögötte egy őrnagy lóháton, s ezek mögött a Zánini zászlóalj vonult el gyors léptekkel, erősítésére a falut megszállva tartó magyar honvédseregnek. Tüzéreink lelkesülten üdvözölték e vértanúságra indult papot, és ezeket az olaszokat, mint a világszabadság hőseit; s ezt az illúziónkat csak idővel rontotta le a hír, melyből megtudtuk, hogy ezek a hősöknek vélt olaszok néhány óra múlva átmentek ellenségeinkhez; de ez az illúzió akkor valóság volt, s mint ilyen hatott reánk az eszme fenségével...

Délután seregünk bal szárnyán, a mi állásunkhoz képest balra mögöttünk szintén megdördültek az ágyúk, s nemsokára ez irányból (Kompolt felől) is repültek hozzánk golyók és gránátok, de ez már nem sokáig tartott, mert naplemente előtt az egész vonalon megszűnt az ágyúzás, a mieink mindenütt visszavonultak, seholsem üldöztetve ellenségtől, s végre mi is parancsot kaptunk a visszavonulásra Kerecsend felé.

Február 28-ikát Mező-Kövesd alatt táborban töltöttük; eső volt. Március 1-sőjén délután útnak indíttattunk Poroszló felé. Ekkor láttam másodszor Görgeit. A talaj föl volt ázva, s néhány tüzér könnyíteni akarván magán, fölült az ágyútalpakra. Ezeket pirongatta le a mellettünk elléptető vezér, s a benyomás, melyet ekkor gyakorolt reám, nem csökkentette az elsőt...

[A TAVASZI HADJÁRAT]

[Április 3-án] éjjel érkeztünk Jász-Berénybe, s 4-ikén már korán reggel indultunk Nagy-Kátára, hol már ágyúszót hallottunk T.-Bicske felől, hová a mi további utunk is irányíttatott. Nagy-Kátán túlérve nemsokára csatarendbe terjeszkedtünk szét. A mi utunkba fiatal nyárfaültetés esett pálcavastagságú ültetvényszálakkal, amelyek meghajoltak tengelyeink alatt anélkül, hogy sok eltörött volna, s midőn kiértünk ebből a csemeteerdőből, melyen keresztül látni mégis nem lehetett: sík gyep terült el előttünk, melyen tőlünk jobbra nem éppen rendes tömegekben tolulnak visszafelé az első összeütközésben vesztes csapataink, de túl ezeken szintén láttuk hosszú sorban előrenyomulni a velünk érkező pihent csapatokat — előttünk pedig jó nagy messzeségben már ellenséges lovasságot láttunk felénk vágtatni a szabadon maradt nyílt térségen. Gyorsan lemozdonyoztunk és lőttünk. A mi 4 és 1/4 hüvelyk átmérőjű golyóink hátulról, a lövés irányában nézve, röptükben is jó nagy messzeségre láthatók, még inkább látható az, ha lecsapván akár közvetlenül, akár felpattanva és tovább ugorva találunk, s ilyenkor az irányzó úgy érzi, mintha az ő izmait feszítené az az erő, mely az ágyúból kitör, s mintha az ő karja sújtana a kilőtt golyóval. Két-három lövés után már nem volt látható ellenség.

[TÁPIÓBICSKE]

Reggel korán útra keltünk, hanem a falun túl emelkedő magaslaton, hol szintén táboroztak, megállították egész dandárunkat. E magaslatot szűk, mély völgy hasította, valamikor sáncárok lehetett; ennek a völgynek a fenekén egy szakasz a Schwartzenberg gyalogságtól két szökevényt, egy altisztet és egy közlegényt kísért vesztőhelyre. E hely fölött a túlsó parton megjelent Görgei törzskarával, s előrelépve így kezdte ítéletét: Ezt a két kutyát agyonlövetem, mert ilyen két gyáva jobban megingatja egy csapat bátorságát, mint akármilyen támadó ellenség. Nem múlt el tíz perc, mire a két embernek vége volt, az idegyűlt honvédek visszamentek helyeikre, a sereg folytatta útját. Eddig háromszor láttam Görgeit, s mennyire különböző alkalmak voltak azok.

Az éjt T.-Szecső alatt töltöttük. Reggel (április 6.) mielőtt megindultunk volna, itt is egy kivégzés történt: a szecsői papot lőtték agyon, mert mint mondották, az ellenséggel cimborált és árulkodott...

Dél már jól elmúlt, mikor a mély völgyben fekvő Isaszeg fölött, hol tőlünk balra és hátunk mögött az úgynevezett Király-erdő terjedt ki, a völgyön keresztül az ellenséggel tüzelésbe bocsátkoztunk, mialatt a tőlünk balra fekvő erdőt apró fegyver ropogása tette hangossá, s egy-egy puskagolyó mifölöttünk is fütyült el. Mindazonáltal veszteség nem ért bennünket. A csatázás egész vonalán a kimerülésnek az a foka látszott eléretni, amelynél már a küzdők nem abban erőlködnek végső megfeszítéssel, hogy ellenfeleiket megtörjék vagy elűzzék, hanem csak abban, hogy helyöket megtarthassák; szükségképpen következvén azután, hogy a másik félnek hátrálnia kell. Ilyenkor új csapatoknak a harctéren való puszta megjelenése dönt — és Aulich tábornok a tartalék dandárral ekkor bontakozott ki a háttérben az erdőből, s ezzel megszűnt kérdés lenni, hogy melyik fél marad győztesnek...

De a hadviselés folyamata úgy hozta magával, hogy mi sokáig csak tétlen nézői voltunk a körülöttünk történt dolgoknak. Ugyanis Aulich tábornok alatt a II.-ik hadtesttel Gödöllőn, Kerepesen áthaladva, Czinkotán innen táborba szállottunk, hol ezen hadtestnek tulajdonképp az a kényes, és annál fogva nehéz feladata volt, hogy aránylag csekély erővel úgy mutassa és úgy forgassa magát, hogy a Pest környékét és Budát megszállva tartó osztrák sereget lekösse, azt hitetvén el vele, mintha a valóságosnál jóval is nagyobb haderővel rendelkeznék. E föladatnak legsikeresebb megoldásával is közvetlenül csak passzív eredmény lévén elérhető, melynek következtében pozitív nagy eredményeket más hadtestek vívhattak és vívtak is ki: itten vezérnek és hadtestnek a legszebb katonai erény gyakorlására nyílt alkalom: naponkint támadva és támadtatva harcolni azzal a tudattal, hogy a vége visszavonulás akár azért, mert nagyobb erővel komoly, vagy éppen döntő harcba bocsátkozni nem lehet, akár azért, mert kisebb erő üldözését sem szabad végsőig folytatni. A mi közreműködésünk azonban még ehhez sem kívántatott: mi a magaslaton, a táborhely leghátulján letelepítve, a hadtestnek tartalékát és azt a részét képeztük, melynek megingathatatlan mozdulatlansága volt a tüntetés.

[BUDAVÁR OSTROMA]

[Rákos mezejéről] május 2-ikán indulva a Duna mentiben lefelé haladtunk, majd e folyónak a Csepelszigetet határoló mindkét ágán átkelve Ercsinél a fehérvár—budai országútra jutottunk, melyen azután Buda felé tartottunk, s május 4-ikén késő este nagy sötétségben a Gellérthegyre kapaszkodtunk föl, honnan a budai nádorpalotát már lángban, s ettől az egész vidéket megvilágítva láttuk.

Az akkori csillagásztoronyhoz vezető kocsiút a hegygerinc vár felőli lejtőjén jó nagy hosszúságban síkfekvésű és elég széles padkát képezett, ezen állítottunk föl a vár felé szögezve négy löveget, a másik négyet pedig a távolabb ellapuló hegygerincen; s hogy jelét adjuk megérkezésünknek, mi is lőttünk néhányat, más célpont hiányában, az égő tetőre, melyet egy, a Kis-Svábhegyről tüzelő üteg gyújthatott föl bizonyosan utasításra.

A csillagászlakásból kiköltözködtek ugyan annak lakói, de néhány bútordarab, szék, különösen egy zongora és könyvszekrény ott maradt, s a szobák nyitva voltak. Kezdetben itt töltöttük időnket, ha dolgunk nem volt, különösen itt tartózkodtak a gyalogsági tisztek, a zongorának mindig találtatott játszója, s akadtak azután, akik még táncoltak is. És ez így tartott több napon át, noha az épületet a várból ugyancsak célba vették; valami igézetgerjesztő volt abban, mikor a zongora hangjainál a fal döngött és omladozott, az épület megremegett egy-egy 18 fontos teke csapásától...

Föladatunkat abban találtuk, hogy a várőrséget lövéseinkkel a védelemben akadályozzuk, és amint lehet, pusztítsuk. Evégett első dolgunk volt, hogy céllövési kísérletekkel megállapítsuk, hogy a vár és vároldal felőlünk eső részének különböző pontjait lövegeink irányvonalának milyen emelésével találhatják golyóink, mire nézve különös befolyással bírt az a körülmény, hogy a mi elhelyezkedésünk sokkal magasabban esett, mint a vár. Ily módon mindjárt az első napon megismertük a mértéket, amely szerint lövéseink biztosan voltak irányozhatók: föladatunknak megfelelő célpontok pedig nem hiányoztak. Ugyanis a magaslatról, melyen állást foglaltunk, a várba egészen beláthattunk, éspedig egy nagyobbfajta látcső segítségével, melyet a csillagászlakban találtunk, és használatba vettünk, olyképpen, hogy a várbeli katonák gallérján a rangfokozati jelzést is kivehettük. Tehát célpontul szolgáltak lövegek és azokat kezelő tüzérek — erődítési vagy egyéb munkákkal foglalkozó katonák, épületek, melyekben katonák tartózkodtak, és istállók...

A várostromlásnak mind oly jelenségei voltak ezek, amelyek az elmét a képzeletnek előtte járva foglalták el és töltötték be, s az érzékeket fásultságig feszítették, mindazonáltal merültek itt föl ezek közül is kimagasló, ezek fölött is izgató újabb tünemények: Pest éjjeli bombázása, a várból és a Csepelsziget felső csúcsánál a Dunán át épített tutajhidunknak elpusztítására a várbeliektől a folyamon lebocsátott, lángban úszó, s az egész vidéket megvilágosító két nagy dereglye, végre következett a legnagyobb.

Május 21-ikén hajnal előtti 3 órakor, előzőleg kiadott parancs szerint, a vár ostromlására körül fölállított összes ágyúink eldördültek, és szórták a vár védműveire a golyót mindaddig, amíg már jelek mutatkoztak, hogy alol a rohanó csapatok céljukhoz, a mi célpontjainkhoz közelednek. A Gellérthegyről a mi állásunkból a homályban csak azt lehetett látni, hogy csapataink a várfal tövénél, a kilőtt rés meredek lejtőjén vannak, de tisztán láttuk, amint hullott le a várfalról a tömeg közé egy-egy kézzel meggyújtott és ledobott gránát. Azután hallottunk távoli vihar zúgásához hasonló morajt, melyet a fölfélé kúszók sokasága szótalan küszködéssel támaszt, s melyből annál biztosabb halált jelzőn hangzott ki a falakról el-elvillanó fegyverek ropogása. De a moraj a tömegekkel együtt emelkedve terjedt, s mire megvilágosodott, a vár falán a honvédzászló lengett, a tusa moraja pedig közbevegyült fegyverroppanásokkal már az utcákról és épületekből hangzott föl...**

[AZ ÁCSI ÜTKÖZET]

Így értük meg július 2-ik napját, amikor az osztrák sereg Ács és Szőny végpontok között félkörben a mi egész elsáncolt táborunknak megtámadására indult. Ez ellen azonban a honvédsereg minden irányban kivonult, és a sán-

cokon kívül messzire fogta föl a támadást, melyet ha győzedelmesen vissza nem vert is, de a sáncok közelébe jutni sem engedett, egy pont kivételével Ács felől, a Duna meredek partjáig terjedt monostori sáncoknál, de amely pont simán, bár nagy erőfeszítéssel, csakhamar biztosítva lőn...

Különösen két döntő esemény kötötte le figyelmünket, és oldotta föl végső mozzanatával hovatovább feszülő várakozásunkat. Az előretolt, monostori sáncok legkülső erődjénél az ellenség tartós öldöklő küzdés után betört, s állásukból kivert csapataink összezavarodva úgy futásnak eredtek, hogy a segítségükre előrenyomuló zászlóalj előtt is nemhogy megállottak volna, sőt ezek ennek útjában is akadályul szolgáltak: ekkor az előtörő zászlóaljon túl, melyet lováról kimagasló hős őrnagya vezetett, a futókkal szemben két ágyú dördült el, melytől eszükre térve egyszerre megfordultak, s néhány további perc múlva már kitakarodott az ellenség erődeinkből, és gyorsan visszavonult. *Történtek pedig ama lövések a fővezér parancsára.* —

A nap már hanyatlani kezdett, mikor előttünk balra és a közép felé ütegeink még tartani látszottak ugyan magokat, de fokozatosan hátrálva. Egyszerre megjelent mellettünk az országúton Görgei törzskarával, leszállva lováról, feljött emelvényünkre, s miután egy tekintettel szétnézett a harctéren: egy ágyú csövén gyorsan írt egy lapocskára, melyet — leszállván az emelvényről — sietve egy segédtisztnek adott, ki azzal a mutatott ütegek felé vágtatott, azután maga is tovaszáguldott kíséretével, szintén a harcolók felé. — Nem múlt el tíz perc, mikor láttuk, hogy ütegeink fölkerekednek és előrenyomulnak, s nem is tágítottak mindaddig, mígnem az ellenség megszüntette a harcot, és táborhelyére visszavonult. — Estve, miután a mi harcoló csapataink visszatértek tábori szállóhelyeikre, a velünk szomszédos üteg parancsnoka még mindig hevülve mondta el, hogy Görgeinek micsoda saját kézzel írt fölhívására és milyen lelkesedéssel fordultak újból támadására az ellenségnek. Ebben a fölszólításban az a nevezetes, hogy németül volt írva (az ütegparancsnokok közül többen nem tudtak magyarul), de magyarokhoz szólt, s mint ilyennek volt az a nagy hatása. „Miért hátrálni, miért nem előrenyomulni, hát már nincs magyar, ki halni tudna a hazáért!" — Ugyanekkor vettük a hírt, hogy a vezér megsebesült...

A július 11-iki szintén nagy napon a magyar sereg támadott, melyet az ellenség a maga állásaiban annyira bevárt, hogy mi helyben maradottak a megkezdett csatázásnak csak dörgését hallottuk. Délután azonban a mi ütegünkből is két ágyú kirendeltetett Ács felé, ott küzdő csapataink támogatására; ezekkel párhuzamosan a monostori szöllők felől gyalogság is ment ugyanazon irányban, éspedig jó darabon zenekarral is kísérve. A két ágyú még jó messze volt az ácsi erdőtől, honnan erős puskaropogás hangzott, mikor abból honvédek vonultak ki anélkül, hogy üldöztetnének, s rendes csapattá alakulva indultak elhagyni a csatatért, aminthogy az egész vonalon látható volt, hogy kiadatott a parancs a visszavonulásra. A két ágyú előtt némi távolságban mélyedés vonult keresztül a síkon, s midőn a honvédcsapat ezen mélyedésbe kezd ereszkedni, akkor tűnik fel mögötte ellenséges lovasság vágtatva errefelé. S mire a csapat egészen a mélyedésbe ért, a lovasság már úgy előrehaladott, hogy az ágyúsok a mélyedésen keresztül megkartácsolhatták, mitől az vissza is fordult újabb kísérlete nélkül a megrohanásnak. Ágyúk és csapatok pedig békében hazaérkeztek a táborba. E nap után rohamosan következett a hanyatlás, és közeledett a vég...***

[VILÁGOS...]

Augusztus 11-ikén a Maros túlsó oldalán állíttattunk föl Temesvár felől netalán támadó ellenséggel szemben... Mi is ezen állomásból még aznap

visszarendeltettünk az aradi táborba, innen pedig még azon éjjel útnak indíttattunk Világos felé, hova 12-ikén reggelre meg is érkeztünk.

Csak azon a napon tudtuk meg, hogy hadjáratunknak milyen vége készül. Láttuk az orosz hírnököket, láttuk az urasági kastélyba, mint főhadiszállásra özönlő katonai és polgári előkelőségek jövés-menését abból az alkalomból, hogy egy tiszttársunk az éjjeli menet közben szerencsétlenül járván lábát törte, s ápoltatásáról kellett gondoskodnunk. És hallottuk, hogy ezüst- és aranypénz fog a csapatok között kiosztatni, mivelhogy olyan világ vár reánk, hol a mi bankjegyeink nem lesznek kelendők. A mi ütegünkhöz azonban ilyen pénz nem jutott.

Augusztus 13-ikán a szöllősi határnak egy csatorna által hasított sík térségén állíttatott föl a Görgei vezérlete alatt működött egész honvédsereg, fegyvernemek szerint.

És jött a magyar és orosz tábornoki kar, vezetve Görgei által, kinek fejsebét még kötés jelezte, végiglovagoltak a hadsorok előtt, hol az ágyúk elhagyatva, a más nemű fegyverek rakásokba hányva feküdtek, s a világosi fegyverletétel és seregátadás végre volt hajtva.

Tízhónapi hadjáratunk alatt sohasem merült föl elmémben a kérdés, hogy mi lesz estig, vagy mire virradunk? — közvetlenül reám néző katonai dolgokon kívül semmire sem gondoltam sem közel sem távol — ezeken kívül nem volt tárgya sem vágyaimnak, sem akaratomnak: annyira egészen átengedtem magamat a szabadságharc folyamatának. Ezért sohasem lepett meg semmiféle esemény, mindent úgy fogadtam, mint ami másképpen nem is történhetett. Kezdettől fogva minden, ami bekövetkezett, előre láthatatlan volt, azért mindenre készen kellett lenni, s miután bekövetkezett, csak akkor volt elgondolható, hogy mit kell, mit lehet tenni az embernek. Minthogy pedig az események sűrűn és rohamosan váltották föl egymást: azért nem volt időm hosszú meggondolásra. Ehhez volt hasonló a világosi eset, a váratlanság tekintetéből, de nagyban különbözött abban, hogy itt minden további cselekvés megszakadt, s utána oly állapot következett, mely időt és alkalmat bőven nyújtott a gondolkodásra, hovatovább sötét és csüggesztő gondolkodásra.

Az első nehéz érzést az a mozdulat költötte föl, amellyel a tért és ágyúinkat elhagytuk: minden cél és foglalkozás nélkül s hová? Körültünk végtelen semmi, amelyben támolyogtunk, s előttünk beláthatatlan üresség, amelynek nekimentünk.

[... ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZETT]

Még azon éjjel Kis-Jenőre, azután Sarkadra kísértek bennünket az oroszok, külön csapatban a tiszteket (a szekerészek a lovaknál hagyattak); ki-ki magával vihette, amije volt: lovat, poggyászt. Sarkadon egy hétig tartottak bennünket szállással és élelemmel ellátva a faluban — a sereget a falun kívül, táborban...

A szökés lehetséges volt, kivált éjjel, az oroszok körülállították ugyan a tábort őrszemekkel, de szemet hunytak az őrködésben. Éltek is az alkalommal számosan, de a tisztek közül nagyon kevesen: bármi sors várt is itt reánk, az biztosabb volt annál, amelyet mint menekülők vonhattunk volna magunkra, s amazt minden körülmények között emelt fővel viselhettük.

Sarkadról Gyulára kísértettünk, és tüzéreinket többé nem láttam, ezeket a derék fiúkat, hű és igaz honvédeket, akik közül soha egyet sem kellett nemhogy megbüntetni, de még csak dorgálni sem. — Félúton adattunk át az osztrákoknak.

Gyulán mintha más légkörbe léptünk volna. Az oroszok mint legyőzötteket vagy közönnyel, vagy éppen részvéttel néztek bennünket, és aszerint bán-

tak velünk; az osztrákok nem titkolt ellenséges indulattal viseltettek irántunk. Mindezeket nem lehetett észre nem vennünk, *de lélekállapotunk olyan volt, hogy arra sem az a részvét, sem ez az ellenséges indulat nem hathatott.* Itt kellett átadnunk tiszti kardjainkat, melyeket idáig hordoztunk... A mi helyzetünkben nem lehetett mást tenni, mint e három közül valamelyiket: menekülni, meghalni, tűrni; valódi önérzet itt dacban vagy kihívó magaviseletben nem nyilatkozhatott...

Aradon néhány társammal átköltöztünk a görög templomba, mely át volt engedve kaszárnyánál is silányabb helyiséggé, amennyiben fehér márványkövezete vastagon terítve volt szalmával, alvási helyül fogoly honvédek számára. Hanem itt elevenség és változatosság uralkodott, kivált az esti órákban, többen elővették és közrebocsátották, amit tudtak: volt szavalás, magánbeszéd és éneklés, majd rögtönzött párbeszéd... sőt találkozott közöttünk egy hegedűs, kinek játékát elhallgattuk hosszan és áhítattal; — *de semmi szó sem volt elmúlt s bevégzett dolgainkról, valamint jelen helyzetünkről sem, miként a gyászolók tartózkodnak halottjuk emlékének, és azzal saját fájdalmuknak fölújításától.*

Egy napon katonaorvosok jöttek hozzánk, kik megvizsgáltak bennünket, s följegyezték és kijelentették, ki tauglich, ki untauglich. Majd egy délután egy őrnagy több tiszttel és egy század gyalogsággal jött hozzánk lobogó zászló alatt, parádéban, s elmondván, hogy az egyetemes katonakötelezettség alapján az osztrák hadseregbe soroztatunk. Már ez alkalommal fölesketett bennünket az osztrák zászló alá, s arra figyelmeztetett, hogy ezen eskü alól kibúvót ne keressünk, mert annak bárminemű megszegése, az ellen való bárminemű vétség, mint ilyen, a legszigorúbban fog büntettetni. Ehhez hasonló jelenet folyt le, hol előbb, hol utóbb, a zsidó templomban, a fehérkeresztnél, mindazon helyeken, hova fogoly honvédtisztek voltak internálva.

Augusztus 28-ikán reánk került a sor, hogy mintegy háromszázból álló csoportban mi is útnak indíttattunk rendeltetési helyünk felé...

* [További előrenyomulásuk útvonala: Abony—Cegléd—Tiszafüred—Tiszalök—Szerencs—Miskolc. Putnokon túl — Tonaljánál — február 13-án kisebb csetepatéban megfutamítottak egy osztrák dandárt, majd ismét Miskolcra tértek vissza. Február 25-én Kápolna térségébe vezényelték Garzóék egységét.]

** [Két nappal Buda bevétele után indultak Garzóék Párkány—Érsekújváron keresztül Tótmegyerre. Itt érdekes momentumot említ Garzó Imre. A tótmegyeri urasági kastélyban került kezébe Lavater svájci író Physiognomische Fragmente... című műve. Garzó elméjében „régi emlékek, régi tanulmányok" újultak föl, s azzal vált meg a könyvtől, hogy „majd a háború után..." Szerzőnk szerint ez volt az egész hadjárat alatt az egyetlen alkalom, hogy „a jövőre, s egyáltalán másra feledkeztem hadi dolgainkon kívül". További útjuk: Guta—Királyrév (ütközet)—Perek (ütközet)—Guta (hadnagyi kinevezése)—Komárom—Győr—Komárom.]

*** [Garzóék ütegét a Pöltenberg irányítása alatt álló VII. hadtesthez osztották be. Kisebb csatározásokkal váltakozó visszavonulásuk útja: Komárom—Vác—Rétság—Losonc—Rimaszombat—Putnok—Miskolc—Alsó-Zsolca (itt ütköztek meg először az oroszokkal)—Tokaj—Nagykálló—Nagyvárad—Arad.]